

Тема 2

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДОГОВОРИ У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Поняття підприємницького (господарського) договору та його функції
2. Класифікація договорів у господарській діяльності.
3. Порядок укладання господарських договорів. Пропозиція (оферта): поняття, види, умови дійсності. Попередній договір.
4. Зміст та форма господарського договору.
5. Підстави та наслідки визнання договорів недійсними та неукладеними. Підстави та порядок внесення змін до договору та розірвання договору за законодавством України

1. Поняття підприємницького (господарського) договору та його функції

У господарському праві категорія «договір» використовується у загальному і спеціальному значенні. Договір, який регулює ст. 626 ЦК, у господарському праві означає будь-яку майнову угоду між двома або більше суб'єктами господарського права. Термін «господарський договір» у право України було введено Арбітражним процесуальним кодексом (зараз Господарський процесуальний кодекс), який регулює порядок розгляду і вирішення господарських спорів, які виникають при укладенні та виконанні господарських договорів (ст.1 ГПК). Відтак, категорії «договір» та «господарський договір» співвідносяться як загальне і особливе.

Господарські договори в Україні з набуттям чинності ГК регулюються: 1) загальними (про зобов'язання, договір) та спеціальними (купівля-продаж, позика, кредит тощо) статтями ЦК України; 2) нормативно-правовими актами господарського законодавства – ГК України, законами України про окремі види господарської діяльності (інвестиційну, транспортну тощо).

Із загально-правової точки зору господарський договір становить собою господарське правовідношення між двома або більше суб'єктами, змістом якого є їхні договірні зобов'язання діяти певним чином: передати і прийняти майно, виконати роботу, надати послугу та ін. Господарський договір – це регулятор конкретних (одиничних) господарських відносин (зв'язків) між суб'єктами господарської діяльності, умови дії якого визначають самі суб'єкти.

Особливості господарського договору як правової категорії:

1) укладається з господарською (комерційною) метою для досягнення необхідних господарських і комерційних результатів; як правило, це майнові договори, що обслуговують безпосередньо виробництво та господарський (комерційний) обіг;

2) особливі підстави укладання та зміст договірною зобов'язання, тобто господарський договір може бути укладений як на підставі державного замовлення (державний контракт), так і з власної ініціативи;

3) закон обмежує коло суб'єктів, які можуть бути суб'єктами господарських договорів – це суб'єкти господарювання (ст. 55 ГК) та не господарюючі суб'єкти – юридичні особи.

Отже, **господарський договір** – це домовленість суб'єкта господарювання з іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарської діяльності, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх прав та обов'язків у сфері господарювання.

Функції господарського договору – це передбачені або санкціоновані законом регулятивні властивості його як юридичного акта, завдяки яким врегульовуються відповідні господарські відносини.

Загальні функції договору:

ініціативна,
 програмно-координаційна,
 інформаційна,
 гарантійна,
 правозахисна.

Специфічні функції господарського договору: правове забезпечення економічних потреб тих споживачів, потреби яких враховуються державою (державний контракт); правовий засіб реалізації державних замовлень; правовий інструмент (засіб) децентралізованого планування господарської діяльності, тобто істотні умови господарських договорів є обов'язковою економічною інформацією для складання планів підприємства.

2. Класифікацій договорів у господарської діяльності

Різноманітність господарської діяльності обумовлює широке коло господарських договорів, розмежування яких здійснюється за певними критеріями залежно від юридичних властивостей.

1) За **юридичними підставами** укладення договору:

- ✓ *плановані* – укладаються на підставі державних замовлень, обов'язкових для прийняття певними господарськими суб'єктами (державними підприємствами, підприємствами-монополістами тощо);
- ✓ *регульовані* – укладаються на підставі господарських намірів сторін, юридично виражених істотними умовами договорів.

2) За **суб'єктним складом**:

- ✓ *двосторонні* (поставка продукції, купівля-продаж);
- ✓ *багатосторонні* договори (договір лізингу, перевезення вантажу).

3) За **строками дії**:

- ✓ довгострокові договори – укладаються на строк понад 5 років, в таких договорах організаційні елементи переважають майнові;
 - ✓ середньострокові договори – строком дії від 1 до 5 років (наприклад, договори підряду на капітальне будівництво); організаційні елементи в подібних договорах урівноважені з майновими;
 - ✓ короткострокові договори – строком дії до 1 року; в цих договорах переважають майнові елементи;
 - ✓ разові договори укладаються на одну господарську операцію, містять зазвичай лише майнові елементи.
- 4) За **способом та часом виникнення** правовідносин:
- ✓ консенсуальні – для їх укладання необхідне узгодження волі сторін щодо всіх істотних умов (договір купівлі-продажу, постачання);
 - ✓ реальні – для їх укладання необхідні не тільки узгодження волі сторін, а й виконання певних дій: передача речі – об'єкта договору (договір позики, договір перевезення).
- 5) За **тривалістю застосування** у сфері господарювання:
- ✓ традиційні договори, що застосовуються протягом багатьох століть (договори купівлі-продажу, підряду, про спільну діяльність, перевезення);
 - ✓ новітні договори, поява яких протягом останніх двох століть викликана ускладненням господарського життя (договір лізингу, договір факторингу, агентські договори та ін.).
- б) За **ступенем складності**:
- ✓ прості договори, що містять ознаки договору одного виду; до них належить більшість традиційних договорів, у тому числі купівлі-продажу, перевезення, підряду, майнового найму;
 - ✓ комплексні (складні) договори передбачають наявність ознак кількох вищезгаданих договорів (договір факторингу, договір консигнації, концесійний договір та ін.).
- 7) за **предметом** договору:
- ✓ договори про передачу майна у власність (купівля-продаж, поставка, контракція, міна, дарування, рента, постачання енергетичних ресурсів тощо);
 - ✓ договори про передачу майна у тимчасове користування (майновий найм, оренда, лізинг, позичка тощо);
 - ✓ договори на виконання робіт (побутовий підряд, підряд на капітальне будівництво, на виконання проектних і розвідувальних робіт, з виконання аудиторських робіт тощо);
 - ✓ договори на передачу результатів творчої діяльності (авторські, ліцензійні договори, договори на передачу науково-технічної продукції тощо);

- ✓ договори про надання послуг з перевезень (залізничних, морських, річкових, повітряних, автомобільних, морським та річковим буксируванням);
- ✓ кредитні договори (позика, кредит, банківський вклад, банківський рахунок, факторинг, розрахунки);
- ✓ договори зі страхування (майнове та особисте страхування);
- ✓ договори з надання послуг (доручення, комісія, експедиція, зберігання, охорона тощо);
- ✓ договори про сумісну діяльність тощо.

3. Порядок укладання господарських договорів. Пропозиція (оферта): поняття, види, умови дійсності. Попередній договір

Укладання господарського договору – це зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше суб'єктів господарювання щодо вироблення умов договору, які відповідають їх реальним намірам, а також юридичне оформлення договору (надання цим умовам певної форми) як правового акта.

Особливістю господарських договорів є те, що при їх укладанні застосовуються певні техніко-юридичні процедури (порядок надання пропозиції укласти договір та прийняття її значною мірою формалізований).

У ГК вперше в нормативному порядку узагальнено і сформульовано загальні умови укладання господарських договорів. Зокрема, передбачено, що укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні (ч.3 ст.179).

При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст **договору на основі:**

- *вільного волевиявлення*, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;
- *примірного договору*, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;
- *типового договору*, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;
- *договору приєднання*, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зв'язком, послугами залізничного та інших видів транспорту, а у випадках,

передбачених законом, також інші суб'єкти зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг). Законодавством можуть бути передбачені обов'язкові умови таких договорів.

Згідно ч.7 ст.179 ГК господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦК з урахуванням особливостей, передбачених ГК, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів. Встановлюючи правила укладання господарських договорів, ГК виділяє загальний порядок їх укладання (ст.181) і особливості укладання господарських договорів залежно від їх виду, підстав, місця укладання тощо (ст. ст.182 – 187).

Порядок укладання господарського договору поділяється на ряд стадій:

1) надсилання пропозиції укласти договір (оферта), яку може надати будь-яка із сторін. *Офертою* є не будь-яка пропозиція, а лише та, яка відповідає наступним умовам: має містити істотні умови договору; повинна виражати намір сторони, яка зробила пропозицію, вважати себе зв'язаною договором і запропонованими умовами у разі її прийняття іншою стороною; має бути спрямована до конкретного суб'єкта (суб'єктів).

Розрізняють такі види оферти: тверда і вільна. Тверда оферта надається тільки одному партнеру, який повинен акцептувати оферту протягом певного часу, після чого угода вважається укладеною. Перша тверда оферта - тверда оферта для покупця, який володіє переважним правом закупівлі або збуту пропонованого товару на певному ринку. Вільна оферта може бути видана на одну і ту ж партію товару кільком можливим покупцям, вона не зв'язує продавця своєю пропозицією і не встановлює строк для відповіді, по суті це пропозиція вступити в переговори. Оферент - особа, яка зробила оферту.

Контроферта - контрпропозиція, заява про прийняття пропозиції укласти договір, але на інших умовах, ніж ті, які значилися в первісній пропозиції. Тверда контроферта - згода (акцепт) покупця з умовами оферти. Акцепт оферти - згода на укладення договору відповідно до пропозиції (оферти) іншої сторони.

Як виняток із загального правила слід розглядати існування публічної оферти, яка має не персоніфікований характер, за умови, що реклама або інші пропозиції містять усі істотні умови договору і висловлюють намір укласти договір з будь-яким суб'єктом, який відповість на цю пропозицію.

2) прийняття пропозиції укласти договір (акцепт). Сторона, яка одержала проект, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог ч.1 ст.181 ГК і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

Особливістю процедури укладання господарських договорів є наявність у ній такої проміжної стадії як оформлення і врегулювання розбіжностей, що виникли між сторонами майбутнього договору (чч.4-6 ст.181 ГК). У разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся).

Як зазначалося, **ГК передбачає також і певні особливості укладання господарських договорів:**

а) **залежно від виду договору:** попередні і організаційно-господарські.

За **попереднім договором** (ст.182 ГК) суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором. Попередній договір повинен містити умови, що дозволяють визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору. До укладення попередніх договорів не застосовується загальний порядок укладення господарських договорів. У разі якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони, ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку. Зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір, одна із сторін не надішле проект такого договору другій стороні. Відносини щодо укладення попередніх договорів регулюються ЦК з урахуванням особливостей, передбачених ГК. Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків.

б) **залежно від підстав укладання:** державні контракти (ст. 183 ГК); договори, що укладаються на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів (ст. 184 ГК); договори, що укладаються за рішенням суду (ст. 187 ГК).

в) **залежно від місця укладання договору** (ст. 185 ГК). До укладення господарських договорів на біржах, оптових ярмарках, публічних торгах застосовуються загальні правила укладання договорів на основі вільного волевиявлення з урахуванням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність відповідних бірж, ярмарків та публічних торгів.

4. Зміст та форма господарського договору

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. **Істотними** є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода.

При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити **предмет, ціну та строк дії** договору.

Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, зазначених у ст.15 ГК, а у разі їх відсутності – в договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг (ч.4 ст.180 ГК).

Ціна у господарському договорі визначається в порядку, встановленому ГК, іншими законами, актами Кабінету Міністрів України. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними. У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

Універсальна модель господарського договору, що забезпечує належний захист інтересів його сторін (умови), передбачає включення таких умов:

- предмет договору, його кількісні та якісні характеристики;
- строк дії договору та строки його виконання;
- сума договору та ціна одиниці виміру (тони, літра, метра, штуки тощо);
- порядок виконання та порядок передачі-приймання виконання;
- порядок та форма платежів;
- відповідальність за невиконання (неналежне виконання) сторонами договірних зобов'язань;
- обставини, що виключають відповідальність сторін за невиконання (неналежне виконання) сторонами договірних зобов'язань (форс-мажор);
- способи забезпечення належного виконання договірних зобов'язань (застава, гарантія тощо);
- порядок розгляду спорів, що впливають з господарського договору, в тому числі визначення юрисдикційного органу, а щодо зовнішньоекономічних контрактів - країни, законодавство якої застосовуватиметься під час розгляду спору.

ЦК України (ч.1 ст.639) встановлює, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом.

Господарський договір має бути укладений у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками (повна *письмова форма*), хоча допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів (ч.1 ст.181 ГК). Такі способи можуть бути застосовані, якщо законом не встановлені спеціальні вимоги до форми та порядку укладення договору, наприклад, типові договори (Типовий договір на постачання природного газу тощо).

При укладанні ряду господарських договорів застосовуються не дозвільні, а уніфіковані (стандартні) форми договірних документів щодо яких діють спеціальні правила їх складання та які мають точно визначені офіційні назви, наприклад, договори перевезення вантажів.

Аналіз ст. ст. 203, 205, 215 та 639 ЦК надає можливість стверджувати, що недотримання встановленої законом форми договору (правочину) не тягне за собою його недійсності. Оскільки згідно ч.1 ст.638 ЦК договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору, то недотримання встановленої законом форми договору є підставою для того, щоб вважати господарський договір неукладеним.

5. Підстави та наслідки визнання договорів недійсними та неукладеними. Підстави та порядок внесення змін до договору та розірвання договору за законодавством України

Загальні підстави і наслідки недійсності господарських договорів встановлені ст.ст. 215, 216 ЦК України та ст.ст. 207, 208 ГК України.

З метою однакового та правильного застосування законодавства при вирішенні спорів, пов'язаних з питанням визнання правочинів (господарських договорів) недійсними, Вищий господарський суд України в п. 2 Постанови «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 29.05.2013 р. № 11 визначив, що *за загальним правилом невиконання чи неналежне виконання правочину не тягне за собою правових наслідків у вигляді визнання правочину недійсним*. У такому разі заінтересована сторона має право вимагати розірвання договору або застосування інших передбачених законом наслідків, а не визнання правочину недійсним. Так само за загальним правилом не є підставою для визнання недійсним відсутність у договорі істотних умов.

Правочини, які не відповідають вимогам закону, не породжують будь-яких бажаних сторонам результатів, незалежно від волі сторін та їх вини у вчиненні незаконного правочину. Правові наслідки таких правочинів настають

лише у формах, передбачених законом, - у вигляді повернення становища сторін у початковий стан (реституції) або в інших (відшкодування збитків та моральної шкоди).

Необхідно з урахуванням приписів ст. 215 ЦК України та ст. 207 ГК України розмежовувати види недійсності правочинів, а саме: нікчемні правочини, недійсність яких встановлена законом (наприклад, ч.1 ст. 220 ЦК України, ч.2 ст. 207 ГК України), і оспорювані, які можуть бути визнані недійсними лише в судовому порядку за позовом однієї з сторін, іншої заінтересованої особи. Нікчемний правочин, на відміну від оспорюваного, є недійсним незалежно від наявності чи відсутності відповідного рішення суду з моменту його вчинення (ч.2 ст.215 ЦК України), однак це не виключає можливості подання та задоволення позову про визнання нікчемного правочину (господарського договору) недійсним.

Не може бути визнаний недійсним правочин, який не вчинено (договір, який не укладено). Не вважаються вчиненими правочини (укладеними господарські договори), в яких (за якими): відсутні передбачені законом умови, необхідні для їх укладення (не досягнуто згоди за всіма істотними для даного правочину умовами); не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства необхідна його передача; не здійснено державну реєстрацію або нотаріальне посвідчення, необхідні для його вчинення, тощо. Визначення договору як неукладеного може мати місце на стадії укладення договору, а не за наслідками виконання його сторонами. Сама лише відсутність у договорі тієї чи іншої істотної умови (умов) може свідчити про його неукладення, а не про недійсність.

На підставі ст. 215 ЦК України недійсними можуть визнаватися не лише правочини, які не відповідають цьому Кодексу, а й такі, що порушують вимоги інших законодавчих актів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів, виданих державними органами, у тому числі відомчих, зареєстрованих у встановленому порядку.

За загальним правилом, встановленим ст. 188 ГК, зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду.

У разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі недержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду. Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С.141.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
4. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). К.: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
5. Беляневич О.А. Господарський договір та способи його укладання: Навчальний посібник. К.: Наукова думка, 2002. 279 с.
6. Вінник О.М. Господарське право. Навчальний посібник. 2-ге видання, змінене та доповнене. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність». 2008. 1007 с.
7. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / [Бек Ю.Б., Верес І.Я., Герц А.А. та ін.]; за ред. Коссака В.М. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 672 с.
8. Господарський кодекс України: наук.-практ. коментар / О.І. Харитонова (ред.). Х.: Одісей, 2007. 831 с.
9. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О.В.Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.
10. Господарське право України: підручник : у 2 ч.Ч. 1 / [Андрєєва О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін.]. 2-ге вид., зі змін. та випр. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 324 с.
11. Капітаненко Н.П. Договірне право [Текст]: навч.-метод. посібник для студ. ЗДІА спец. "Менеджмент організацій і адміністрування" (за видами екон. діяльності) всіх форм навчання. ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 139 с.
12. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій: у 2-х ч. Х., 2008. 496 с.
13. Несинова С. В. Господарське право України: навч. посіб. / С. В. Несинова, В. С. Воронко, Т. С. Чебикіна. К.: Центр учбової літератури, 2012. 564 с.
14. Підприємницьке право: Навч. посіб. За ред. А.В.Старцева, 2007. Х.: Одісей, 2007. 248 с.
15. Щербина, В. С. Господарське право : підручник. Міністерство освіти і науки України. 6-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.